

УДК 37.013.42

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ Й НІМЕЧЧИНІ

Козубовська Ірина Василівна
Баторі-Тарці Зіта Іштванівна

м.Ужгород

В статті розглядаються питання опіки дітей і соціальної роботи з сім'єю в зарубіжних країнах. Особлива увага звертається на особливості соціальної роботи з сім'єю в таких країнах, як Велика Британія й Німеччина.

Ключові слова : сім'я, соціальна робота, Велика Британія, Німеччина.

Родина відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні особистості, починаючи з перших днів появи дитини на світ. Саме родина є одним з найважливіших чинників соціалізації особистості, долучаючи її до моральних, ідейних і культурних цінностей суспільства, про що свідчать численні дослідження вітчизняних науковців (О.Безпалько, В.Кравець, К.Левченко, І.Трубавіна та ін.) Проте в умовах суспільно-політичної та економічної кризи порушується повноцінне функціонування сім'ї. Сьогодні вона, як ніколи, потребує допомоги, соціально-правового захисту і підтримки, впровадження нових ефективних форм соціально-виховної роботи з родиною. В цьому плані заслуговує уваги вивчення зарубіжного досвіду. Тому в даній статті проаналізуємо деякі особливості соціальної роботи з сім'єю у Великій Британії і Німеччині, де цим питанням надається значна увага з боку держави і суспільства.

Зокрема, надзвичайно цікаві форми роботи з сім'єю, особливо неблагополучною, існують у Великій Британії. Так, у випадку виявлення неблагополучної сім'ї, в якій не створені належні умови для нормального розвитку дитини, більше того, її ображають, карають, чи взагалі не звертають на неї уваги, і це негативно починає позначатися на поведінці дитини, її тимчасово вилучають з такого середовища.

Найбільш поширеними заходами в подібних випадках є "fostering" і "mainstay" [1; 2; 3]. Точний переклад цих термінів зробити досить важко, але суть їх в тому, що вони означають догляд за чужою дитиною, особливий вид опікунства. "Fostering" передбачає перебування у прийомній сім'ї (якій частково делегуються батьківські права) на протязі тривалого періоду часу, як правило, до повноліття. Проте контакти дитини з справжніми батьками зберігаються, і як тільки умови в сім'ї стають більш сприятливими для виховання дитини, вона знову повертається до своїх батьків.

"Mainstay" передбачає догляд за дітьми віком від 11 до 17 років на короткий період, найчастіше це – всього кілька місяців, у зв'язку з тимчасовими труднощами в сім'ї дитини. Якщо ці труднощі зникають, дитина повертається в сім'ю, якщо ж сім'я продовжує переживати важкий період, то оформляється "fostering".

Крім того, існує ще один невідомий в Україні вид догляду за дітьми із неблагополучних сімей – "emergency care" – догляд у надзвичайних (критичних) ситуаціях. Він має місце тоді, коли виникає необхідність негайно ізолювати дитину від негативного впливу в сім'ї, наприклад, коли трапилася яка-небудь надзвичайна подія, яка може викликати психічну травму у дитини (вбивство, арешт, аварія і т.д.). У таких випадках дитина передається для догляду в іншу сім'ю на кілька днів чи тижнів до остаточного вирішення питання про її подальшу долю. Люди, які в будь-який час дня і ночі готові прийняти в свою сім'ю чужу дитину, називаються "carers" (ті, що турбуються, доглядають). Ними можуть бути сімейні і одиночні люди, яким виповнилось 25 років і які виявили бажання виховувати чужі дітей.

Цікаво відзначити, що в тих випадках, коли у дитини виникають якісь проблеми у сім'ї і вона не бажає в цей день повертатися додому, можна залишитися у спеціальному центрі, де є кілька спальних кімнат. Це, на наш погляд, дуже важливо, бо у подібних випадках діти тікають з дому, проводять час на вулиці, де можуть стати співучасниками або жертвами злочину. Хочемо звернути увагу на те, що в Україні схожі функції повинні виконуватися притулками для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх. Так, їх основними завданнями є соціальний захист позбавлених сі-

мейного виховання неповнолітніх, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили заклади освіти, та створення належних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності неповнолітніх, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля.

Проте кількість таких притулків в Україні поки що незначна, і часто житлово-побутові умови в них – не на найвищому рівні.

Усиновлення у якості превентивного заходу не є надто поширеним у Великій Британії. Усиновлення (adoption) – це легальний процес, при якому всі права, обов'язки та відповідальність природних батьків передаються усиновителям згідно з рішенням суду. Дитина приймає прізвище усиновителів і втрачає всі правові зв'язки з сім'єю, де народилася, хоча деякі усиновлені діти зберігають контакт з членами їх природної сім'ї.

Особливим соціально-педагогічним феноменом британського суспільства є фостерна сім'я, тому розглянемо як відбувається її створення та функціонування дещо детальніше.

Фостерні сім'ї, які вперше з'явилися саме у Великій Британії, пройшли у своєму розвитку кілька етапів: як добровільна громадська ініціатива, як законодавчо обумовлений соціальний інститут і як змінне та постійно удосконалюване соціально-педагогічне середовище, функціонування якого спрямоване на створення комфортних умов для життєдіяльності прийомної дитини. Зміст і форми соціально-виховної роботи з прийомними дітьми на кожному з виокремлених етапів визначались історичними, економічними і соціальними умовами британського суспільства. На сьогоднішній день фостерна сім'я Великої Британії є одним із важливих чинників соціалізації прийомної дитини і способом ефективною життєдіяльності дітей і підлітків та корекції їх поведінки.

Розвиток теорії і практики фостерінгу у Великій Британії базується на чітко окресленій правовій основі (Декларація прав дитини, внутрішнє законодавство країни та ін.) та активній дії і визначеній відповідальності місцевих органів влади, які мають підпорядковувати свої дії національним нормам.

Фостерні сім'ї, як соціально-педагогічний феномен, будучи складовою макросередовища, засновані на соціально-економічному і соціокультурному фундаменті британського суспільства і відображають як суспільні відносини, характерні для сучасного британського суспільства, розвиваючи і вдосконалюючи їх, так і соціокультурний рівень суспільства, здійснюючи істотний внесок у формування особистості [4].

Сучасні підходи до організації і функціонування фостерних сімей та соціального становлення дітей в межах діючого законодавства Великої Британії розробляються з урахуванням різних наукових теорій і концепцій щодо факторів впливу на соціалізацію прийомних дітей. Так, при створенні фостерної сім'ї суттєвими моментами є: поетапне введення дитини у фостерну сім'ю; врахування важливих проблем дітей-сиріт, посилення турботи про гетеросексуальні стосунки, конфлікти з ровесниками чи батьками; розв'язання стресових ситуацій, з якими доводиться стикатися прийомним дітям вдома, у школі, у групі ровесників тощо. Зазначимо, що створення прийомної сім'ї, і часткове делегування їй батьківських прав та обов'язків не знаменує собою завершення соціальної роботи з конкретною дитиною. Навпаки, фостерна сім'я залишається першочерговим об'єктом соціальної роботи. Одним з істотних і, на нашу думку, особливо важливих аспектів у взаємодії соціального працівника і фостерної сім'ї є супровід соціальним працівником прийомної дитини. Соціальний працівник не тільки систематично контролює процес виховання дитини в сім'ї, але й сам бере в ньому участь. З цією метою використовуються різні методики, які сприяють роботі з прийомними дітьми.

На нашу думку, досить ефективною і цікавою методикою, яка допомагає соціальному працівникові поліпшити виховання прийомної дитини, є "Книга життя" опис життя дитини, сімейних обставин і оточення, зробленого дитиною словесно чи з викорис-

танням фотографій, малюнків, картинок, документів з допомогою соціального працівника). Організуючи роботу над "Книгою життя", крім того соціального і психологічного значення, яке вона має для дитини, соціальний працівник може завдяки спільній праці з дитиною краще пізнати її і допомогти їй швидше та легше адаптуватися до нової сім'ї.

Однією із необхідних соціально-педагогічних умов ефективності впливу фостерної сім'ї на соціалізацію прийомних дітей і підлітків є професійна підготовка батьків для роботи з такими дітьми. Професіоналізація фостерних батьків характеризується підвищенням компетентності, професійної зацікавленості, індивідуальним усвідомленням позитиву і недоліків даної проблеми, особливим умінням створювати сприятливий психологічний клімат для дітей, котрі прибули у нову сім'ю. Існує багато курсів з різними методиками підвищення професіоналізації фостерних батьків. Батьки мають бути готовими не лише впливати на дитину, але й внести корективи у своє життя. Окрім того, дитина має відчувати, що вона не займає у цій сім'ї, що її люблять і розуміють.

Діти можуть потрапляти під опіку у різні родини, з іншим соціальним статусом і потребами. Тому департамент соціальної роботи наймає піклувальників, здатних працювати в різних ситуаціях.

Ці люди можуть бути неодруженими, розлученими, з інвалідністю різного типу, безробітні, представники етнічних меншин. Деякі піклувальники не мають власних дітей взагалі, деякі мають вдома багато дітей, зокрема дітей, які вже стали самостійними. Проте обов'язковими є наступні вимоги: а) фостер-піклувальники та усиновителі повинні досягнути щонайменше 21-річного віку; б) чоловік і жінка, які живуть у громадянському шлюбі, можуть стати фостер-піклувальниками, але вони мають бути одруженими, щоб усиновити дитину; в) дві особи однієї статі, які живуть як пара, не можуть стати фостер-піклувальниками або усиновити дитину; г) пари, які бажають стати фостер-піклувальниками, повинні довести, що вони мають стабільні взаємостосунки; г) пара, яка сподівається усиновити дитину, повинна продемонструвати свої стійкі взаємовідносини на протязі щонайменше трьох років (цей термін може включати і період спільного життя ще до одруження; д) пари, які бажають усиновити дитину віком до 2-х років, не повинні досягнути 37-річного віку на час подачі клопотання про усиновлення.

Деякі діти мають фізичну недієздатність або труднощі у навчанні і потребують сім'ю, яка зможе забезпечити їм особливе піклування і увагу. Зауважимо, що у цьому випадку допомога такої сім'ї з боку держави суттєво зростає, в тому числі і в фінансовому плані [5].

Слід підкреслити, що дитячі будинки, інтернати не дуже популярні у Великій Британії. Вважається, що нормальний розвиток дитини краще забезпечується у сім'ї, нехай навіть прийомній, що, вочевидь, цілком справедливо. Сімей, які бажають взяти на виховання чужих дітей, дуже багато. Можливо, одна з причин цього полягає в особливостях менталітету населення цієї країни, бо тут вважається престижним, почесним, гуманним виховання дитини з неблагополучної сім'ї, як і виховання дітей з фізичними і розумовими вадами розвитку. Проте, на нашу думку, неабияке значення має і той факт, що ця нелегка і відповідальна праця у Великій Британії досить високо оплачується. Так, держава не тільки повністю фінансує всі витрати, пов'язані з утриманням дитини, але й забезпечує придбання необхідного обладнання, транспортні витрати, лікування, літній відпочинок і оздоровлення дітей, оплату праці прийомних батьків-вихователів і навіть їх 6-ти тижневу щорічну відпустку.

Все це вказує на реальну турботу про майбутнє дітей з неблагополучних сімей і, як свідчить практика, в значній мірі сприяє

їх повноцінному, всебічному, гармонійному розвитку. Однак, у всіх випадках, де є можливість, зусилля спрямовуються на те, щоб дитина залишалася у своїй сім'ї. З сім'ями проводиться інтенсивна психотерапевтична, консультативна робота, строго індивідуально, залежно від тих труднощів, які відчуває сім'я. Такі сім'ї перебувають під постійним контролем соціального працівника (спеціально закріпленого у кожному конкретному випадку), відвідують заняття у спеціальних консультативних центрах з питань сім'ї, які є в кожному місті.

Багато позитивних ідей можна запозичити з досвіду соціальної роботи з родиною в Німеччині, де традиційно існують такі види послуг, як амбулаторні, частково стаціонарні і стаціонарні [6; 7].

Амбулаторні види допомоги зазвичай надаються батькам чи самим дітям і передбачають залишення дитини в сімейному середовищі. Вони спрямовані на вдосконалення умов сімейного виховання і включають: консультування з питань виховання (надається консультаційними пунктами); соціальну роботу в групі (спеціальні засідання, тренінги, робота в групі подовженого дня); підтримку у вихованні (залучення молодіжних угруповань, центрів дозвілля); соціально-педагогічну допомогу (систематична консультативна допомога всій родині).

Надання частково стаціонарної допомоги також передбачає перебування дитини у власній родині. Підтримка забезпечується через роботу з батьками й контакт із школою. Одночасно надається допомога дитині в одному з закладів інституту допомоги молоді, наприклад, виховання у денній групі, виховання у соціальній сім'ї, де здійснюється індивідуальний патронаж і водночас проводиться активна робота з батьками. Часто денна група виконує роль проміжного етапу перед влаштуванням дитини у стаціонарні заклади опіки.

У тих випадках, коли дитина потребує виховання поза сімейним оточенням, їй надають один із стаціонарних видів допомоги (приймна родина, дитячий будинок, чи інший заклад інтернатного типу, де вона певний час перебуває. Стаціонарні види допомоги застосовуються лише тоді, коли всі інші виховні заходи в межах родини не дають бажаного позитивного ефекту. Незважаючи на те, що при цьому дітей вилучають з родини, з батьками проводиться соціально-педагогічна робота з метою повернення в майбутньому дитини у її біологічну родину. У випадку розміщення дитини в прийомній сім'ї відповідна робота проводиться як з біологічними, так і з прийомними батьками. Слід підкреслити, що діти у переважній більшості випадків, так само як і у Великій Британії, мають право і можливість спілкуватися з біологічними батьками, що є дуже важливим фактором збереження родинних контактів.

Стаціонарні види допомоги зазвичай тісно зв'язані з частково стаціонарними і навіть амбулаторними. Наприклад, цікавою формою допомоги є така послуга, як «стаціонарна допомога сім'ї», яка передбачає влаштування проживання цілої родини під спеціальним наглядом, під час якого проводиться інтенсивна соціально-педагогічна робота як з членами родини, так і з дітьми.

Варто підкреслити, що в Німеччині досить розповсюдженою є допомога родині, яка надається громадськими і релігійними організаціями, волонтерами в межах «Регіональних союзів для родини».

Все більшого поширення набуває допомога у кризових ситуаціях, для чого створені телефони довіри, спеціальні кризові установи, пункти надання захисту, а також прийомні сім'ї, які готові взяти дітей на виховання на нетривалий період негайно, аналогічно до "emergency care" – догляд у надзвичайних ситуаціях, який поширений у Великій Британії.

Таким чином, як в Німеччині, так і у Великій Британії є чимало цікавих форм соціальної роботи з сім'єю, які варті уваги.

Література і джерела

1. Family Placements. Foster Care & Adoption. – Dundee: Tayside Regional Council, 1995. – 98 p. Altgate J. Adolescents in Foster Families / J. Altgate. – London: Batsford, 1998. – 183p.
2. Berridge D. Foster Home Breakdown / D. Berridge. – London: Blackwell, 1997. – 147p.
3. Rowe J. Longterm Foster Care J. Rowe. – London: Batsford, 1994. – 137p.
4. Романовська О.О. Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості дитини / О.О. Романовська: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – К., 2002. – 20с.
5. Anderson E., Clarke L. Disability in Adolescence / E. Anderson, L. Clarke. – London: Methuen, 1992. – 177p.
6. Seithe M. Hilfen zur Erziehung // Handbuch Familie / J. Ecarius. – Weinheim : VS Verlag für Socialwissenschaften, 2007. – S. 568-592.

7. Jordan E. Kinder und Jugendhilfe / Ervin Jordan. – Weinheim : Juventa Verlag, 2005. – 344 S.

В данной статье рассматриваются вопросы опеки детей и социальной работы с семьей в зарубежных странах. Особое внимание уделено особенностям социальной работы с семьей в таких странах, как Великобритания и Германия.

Ключевые слова: семья, социальная работа, Великобритания, Германия.

In this article the problem of children's care and social work with family in foreign countries are discussed. Special attention is paid to the peculiarities of social work with family in such countries as Great Britain and Germany.

Key words: family, social work, Great Britain, Germany.